

Yaşamaq hüququ

Yaşamaq hüququ bu sahədə olan bütün digər hüquq və azadlıqların özülünü təşkil edir. O, dünya sivilizasiyasının mütələq dəyəridir, çünki insan məhv olarkən, bütün digər hüquqlar da öz mana və əhəmiyyətini itirir.

A.Mustafayevanın fikrincə, bu fundamental hüququ iki aspektdə nəzərdən keçirmək mümkündür: birincisi, dövlət, onun nümayəndələri və ya ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən şəxsiyyətin həyatının hər hansı qanunsuz qəsdən qorunması hüququ kimi; ikincisi, şəxsiyyətin öz həyatı ilə sərbəst rəftar etmək hüququ kimi. Mahiyyətə, qalan bütün digər hüquqlar bu təməl hüququn ətrafında bu və ya digər şəkildə birləşirlər. Ünsiyyətin və cəzanın dözülməz növlərindən azad olmaq hüququ kimi, sosial təminat, sağlamlığın qorunması və əlverişli ətraf mühit hüquqları da onun səmərəli gerçəkləşməsinə təminat edən əlavə alətlər qismində çıxış edir. D.Uiklerin fikrincə, dövlət bu hüquqları tanımalı və bütün mövcud vasitələrlə insan həyatı üçün əlverişli şərait yaratmalıdır. Təsədüfi deyil ki, şəxsiyyətin həyat və sağlamlığına qarşı yönələn cinayətlər, xüsusilə, ağır cinayət cəzaları kateqoriyasına aiddir. Dövlətin müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzasını tətbiq etmək hüququ bu sahədə ayrıca problemdir.

Yaşamaq hüququ ölüm cəzasının məhdudlaşdırıcısı kimi də çıxış edir. Avropa Şurasına daxil olan bütün üzv dövlətlər dinc dövrdə ölüm cəzasının ləğvinə aid olan "İnsan hüquqlarının müdafiəsi haqqında, Avropa Konvensiyasının 6 nömrəli Protokolu"na dərhal imzalamalı, daxil olduqda üç ildən gec olmamaq şərti ilə ratifikasiya etməli və daxil oldu və daxil olduqları gündən ölüm hökmlərinin icrasına moratorium müəyyənləşdirməlidirlər.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzası müstəsna cəza tədbiri kimi ləğv edilmişdir. Yaşamaq hüququ hər kəs və hamı üçün təbii hüquq və rifahdır. Müxtəlif mənbələr sübut edir ki, Avropada ölüm cəzasının ləğv edilməsi və ya saxlanması ilə bağlı müzakirələr hələ XVIII yüzillikdən aparılır. Sakramental deyim olan "öldürmək olmaz bağışlamaq" ifadəsində vergül işarəsini harada qoymaqla bağlı yüzlərlə yanaşma olsa da, hələ də vahid fikir yoxdur. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın əksər ölkələrində alimlər, siyasətçilər, hüquqşünas-praktiklər, ictimai xadimlər ölüm cəzası kimi bir cəzanın mövcudluq hüququ ətrafında mübahisələr aparılır.

Yəqin ki, bu mübahisələr hələ uzun sürəcək. Düzdür, onların əsası var, çünki ortaya belə bir sual çıxır: Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində də təsbit olunmuş "yaşamaq hüququ" anlayışını Azərbaycanın beynəlxalq, yaxud Avropa öhdəlikləri ilə necə uyğunlaşdırmalı? "Həyat", həmçinin, "fiziki toxunulmazlıq və şəxsi həyatın toxunulmazlığı", müvafiq olaraq, yaşamaq, fiziki toxunulmazlıq və şəxsi həyatın toxunulmazlığı üzrə mülki və siyasi hüquqlara aiddir. "Təhsil və informasiya" təhsil üzrə iqtisadi və sosial hüquq, eləcə də, informasiya üzrə mülki və siyasi hüquqa aiddir. Nəhayət, "qidalanma, yaşayış yeri

və iş" qidalanma, yaşayış yeri və işləmək üzrə iqtisadi və sosial hüquqlara aiddir.

N.A.Orlovun fikrincə, insan həyatı insan hüquqları üzrə müxtəlif beynəlxalq sazişlərin (mülki və siyasi) əksəriyyətində təsbit edilmiş yaşamaq hüququ ilə qorunur. Həyat mühüm başlıca dəyər olduğundan, adətən, yaşamaq hüququ bütün insan hüquqları arasında ən vacibi kimi tanınır. Yaşamaq hüququ insanın, hər şeydən öncə, öldürülmədən (hər halda, məhkəməsiz öldürülmədən) müdafiəsini ehtiva edir. Lakin bu hüququn tətbiq sahəsi, tədricən, o dərəcədə genişlənməmişdir ki, buraya doyunca yeməmək, epidemiyalar və atom müharibələri də daxil edilmişdir.

Ortaya belə bir sual çıxır: "Yaşamaq hüququ və sağlamlıq hüququ oxşar və fərqli cəhətləri hansılardır? Bəziləri belə hesab edirlər ki, yaşamaq hüququ, əsasən, həyat və ölümə bağlı məsələlərə toxunur, sağlamlıq hüququ isə sağalmaq imkanı və ya sağlamlığın möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar durumlara aiddir. Belə ki, yaşamaq hüququ daha çox mütləq anlayışlarla bağlıdırsa, sağlamlıq hüququ isə insanın rifahı ilə bağlı olan nisbi problemlərə əlaqədardır. Lakin bu iki hüququ bir-birindən tam fərqləndirmək ən azı ona görə olmaz ki, sağlamlıq hüququ sağlamlığın bərpasının artıq mümkün olmadığı hallarda tətbiq edilə bilər. Bundan başqa, insanın bu hüquqları arasında mütləq hədd qoyulması onların tətbiq sahəsinin daha praktik təhlilinə mane olur.

Bir çox hallarda "həyat" "sağlamlıq"la sıx bağlıdır. N.A.Orlovun qeyd etdiyi kimi, əgər insanı güllələyiblərsə, deməli, onun sağlamlığına da ziyan vurublar. Bununla belə, əsaslandırılmıyış ölüməndən müdafiə sağlamlıq hüququna daxil deyil. Digər tərəfdən, yaşamaq hüququna, eyni zamanda, sağlamlıq hüququnun tətbiq sahəsinə də daxil olan aspektlər daxildir. Belə ki, hər iki hüququn məqsədi uşaq ölümünün qarşısının alınmasından ibarətdir. Sağlamlıq hüququ və yaşamaq hüququ eyni şəraitlərdə eyni müdafiəni təmin edərək, müəyyən dərəcədə bir-birinə qovuşurlar.

İnsanın iki hüququnun kəsişməsi hər şeydən öncə, uşaq ölümünün səviyyəsini aşağı salmaq və həyatın orta uzunluğunu artırmaq üçün doyunca yeməməkdən və epidemiyalardan müdafiə olunmaq məsələsində baş verir. Amerika alimi P.Robinson iddia edirdi ki, yaşamaq hüququ "insana aclıqdan, soyuqdemədən və ya tibbi yardımın yətinəcə olmaması səbəbindən ölməyəcəyinə təminat vermir". Həmin vaxtdan sağlamlıq hüququnun həcmi, belə məlum olur ki, xeyli genişlənilib. İnsan Hüquqları Komitəsi (İHK) özünün 6 nömrəli Prinsipial şərhində belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın (MSHBP) bütün iştirakçı dövlətləri üçün, "xüsusən də, doyunca yeməməklə və epidemiyalarla mübarizə yolu ilə uşaq ölümünün aşağı salınması və həyatın orta uzunluğunun artırılması üzrə bütün mümkün olan aktiv tədbirləri görmək" çox məqsədəuyğun olardı.

İHK-nin 6 sayılı Prinsipial şərhində gösəlir ki, "nüvə silahının hazırlanması, sınaqdan keçirilməsi, istehsalı, bu silaha malik olmaq və onun geniş yayılması hazırda insan

həyatı üçün üzləşməli olduğumuz ən ciddi təhdidlərdən biridir", ona görə də, dövlətlər "dünyanın bu təhdiddən qurtarması üçün təcili tədbirlər görməlidirlər".

A.Mustafayeva yazır: "Beləliklə, İHK nüvə silahından müdafiəni yaşamaq hüququnun bir hissəsi hesab edir. Bununla əlaqədar olaraq, baxılmaq üçün şəxsi qaydada İHK-yə verilmiş iki şikayət maraqlı kəsb edir. "Port Houp Kanada hökumətinə qarşı" işində iddiaçı təkidlə bildirdi ki, radioaktiv tullantıların Port Houp şəhərində saxlanması bu şəhərin indiki və gələcək nəsillərinin həyatını təhdid edir. "Vayere Borde Fransa hökumətinə qarşı" işində iddiaçılar bəyan edirdilər ki, Fransa hökumətinin Cənubi Sakit okean regionunda nüvə partlayışları seriyasını sınaqdan keçirmək niyyəti onların yaşamaq hüququnu, şəxsi və ailə həyatının kənar müdaxilədən qorunması hüququnu təhdid edir. Hər iki şikayətin formal səbəblərə görə rədd edilməsinə baxmayaraq, bu şikayətləri fiziki şəxslərin İHK-yə edilən şikayətlərinə baxılması proseduru kontekstində atom silahı və radioaktiv istehsalat tullantıları ilə bağlı problemin nəzərdən keçirilməsinin başlanğıcı kimi qiymətləndirmək olar".

Məlum olduğu kimi, insanın fiziki toxunulmazlığı ilə bağlı bütün məsələlər, bir qayda olaraq, işgəncələrdən, sət, qeyri-insani və alçaldıcı rəftardan müdafiə üzrə mülki hüquq müdafiəsi altındadır. İnsanın fiziki toxunulmazlığının müdafiə olunması sağlamlıq hüququnun tətbiq sahəsinə aid edilirsə də, bəs hansı dərəcədə aid edilir - məsələsi vacib və mürekkəbdir. Məsələn, İtaliya Konstitusiyasında sağlamlıq hüququ tibbi yardım xidmətlərini əldə etmək hüququ kimi və eyni zamanda da, insanın toxunulmazlığının müdafiəsi hüququ kimi başa düşülür.

N.A.Şergenqin fikrincə, belə durumlardan birincisi, məhbusların cəzalandırılması və ya onlarla pis rəftar edilməsi qismində məhbusların tibbi xidmətdən məhrum edilmələridir. Bəzi həbsxanalarda bu yolla məhbusları təkzə cəzalandırırlar, həm də onlardan özləri üçün gərəli olan məlumatı almağa çalışırlar. Döymək, zorlamaq, qida və sudan məhrum etmək kimi hərəkətlər də tibbi xidmətdən məhrumetmə ilə müqayisə oluna bilər. İnsan Hüquqları üzrə Strasburq Məhkəməsi və İHK tibbi xidmətdən məhrumetməni və bu kimi digər eməlləri İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının (İHAK) 3-cü və MSHBP-nin 7-ci maddəsi baxımından, qeyri-insani rəftarla eyniləşdirmişdir.

Sağlamlıq hüququnu müəyyənleşdirən bəzi maddələrdə də gigiyena, təmiz içməli su hüququ və məqbul sanitariya şərait haqqında müddəalar var. Əgər sağlamlıq hüququna əsaslanarsaq, onda cəmiyyətin bütün digər qrupları kimi məhbuslar da məqbul sanitariya şəraitdə yaşamaq hüququna malikdirlər. Deyə bilərik ki, bu baxımdan, həmin hüquq qeyri-insani və alçaldıcı rəftarın qadağan edilməsinin təminatı olunmasına oxşar olan müdafiəni təminat edir.

A.Mustafayeva yazır: "Məlumdur ki, sağlamlıq hüququnun qeyri-insani və qəddarcasına rəftarın qadağan olunması ilə sıx bağlı olduğu daha bir durum həbsdə qalmağın özünün insanın sağlamlığına mənfi təsir

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüququ, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

göstərməsi zamanı yaranır. Bir sıra hallarda hakimiyyət məhbusun səhətinə mənfi təsirinə görə qeyri-insani rəftara qoyulan qadağanı pozduğu üçün günahlandırılmışdır. Belə ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Komissiyasının nəzərdən keçirdiyi "Patanc İtaliya hökumətinə qarşı" işində iddiaçı bildirdi ki, onun ağır depressiya halında həbs olunması İHAK-ın 3-cü maddəsinin pozulması deməkdir. Komissiya İtaliya hökumətinə iddiaçının sağaldılması üçün vacib olan bütün tədbirləri dərhal görməyi tapşırılmışdır. Hollandiya məhkəmələrindən birinin buna oxşar qərarını da xatırlamaq olar. Qərarında deyilirdi ki, müəyyən şəraitlərdə cinayət cəzası, İHAK-nin 3-cü maddəsi baxımından, qeyri-insani rəftara bərabər ola bilər. Analoji olaraq, sağlamlığa həsr olunmuş beynəlxalq paktların bəzi maddələrində "psixi sağlamlıq" vəziyyəti xatırlanır. Belə ki, İSMHBP-nin 12-ci maddəsində "fiziki psixi sağlamlığın ən yüksək mümkün səviyyəsi" barədə danışılır".

Abort problemi hüquq-müdafiə kontekstində çox ziddiyyətlidir. Bir tərəfdən, hələ dünyaya gəlməmiş uşağın yaşamaq hüququna hansı dərəcədə malik olması məsələsi ortaya çıxır. Digər tərəfdən də, dərk etməliyik ki, ananın öz bədənini ilə istədiyi kimi rəftar etməyə haqqı çatır və bu səbəbdən də, o, fiziki toxunulmazlıq və şəxsi həyat hüququna malikdirmi? Bu cür qeyri-müəyyənliyin nəticəsi olaraq, hələ doğulmamış uşağın və ananın hüquqlarını tarazlaşdırmaq, onların arasında seçim etmək çox çətinidir. Təfərrüatına varamadan, yalnız onu qeyd edək ki,

bizim tədqiqatımız üçün ananın fiziki toxunulmazlıq və (ya) şəxsi həyatının toxunulmazlığı hüququ ilə onun sağlamlıq hüququ arasında müəyyən əlaqənin mövcudluğu vacibdir. Bu hüququn hələ doğulmamış uşağın hipotetik yaşamaq hüququ tərəfində deyil, əsasən, ananın fiziki toxunulmazlığının və şəxsi həyatının müdafiəsində olduğu bir neçə şərait təsəvvür edək.

Hər şeydən öncə, hamilə qadının sağlamlığı təhlükə altındadır, o, yaqin ki, abort da daxil olmaqla, müvafiq tibbi yardım hüququna malikdir. İkincisi, tibbi yardım hüququ səhiyyə xidmətləri hüququ, o cümlədən, abort üçün zəruri olan vasitələr əldə etmək hüququnu da ehtiva edir. İkinci tezis birincidən daha genişdir və əlbəttə ki, "abort hüququ" beynəlxalq səviyyədə, çətin ki, sağlamlıq hüququnun bir hissəsi kimi tanınsın. Patrik Vilyamsın və Şaron Andersonun fikrincə, insan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq müqavilələrə əməl olunmasına nəzərət üzrə müxtəlif orqanlar beynəlxalq hüquqda abortların statusu haqqında məsələyə vaxt sərf etməyə çalışırlar. Onlar açıq-aşkar bu və ya digər ölkəni abortların qadağan edilməsinə vadar etmək istəməirlər. Ona görə də, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, sağlamlıq hüququ dövlətlərin üzərinə abortların yalnız qadınların sağlamlığı məqsədilə təhlükəsiz şəraitlərdə aparılmasına nəzərət etmək öhdəliyi qoyur. Buna necə nail olunması isə konkret ölkələrin öz ixtiyarındadır.

Vahid Əməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru